

**MAŁŻEŃSTWO I RODZINA W OKRESIE TRANSFORMACJI USTROJOWEJ W POLSCE
(1989-1991) W PERSPEKTYWIE POSŁUGI KS. KARD. FRANCISZKA MACHARSKIEGO
W ARCHIDIECEZJI KRAKOWSKIEJ.**

STRESZCZENIE

Upadek panującego w Polsce ustroju komunistycznego doprowadził do licznych przemian nie tylko w dziedzinie życia politycznego, gospodarczego i społecznego, ale także spowodował zmiany w sposobie myślenia, rodzenia się nowych modeli zachowań i światopoglądów. Wydaje się, że społeczeństwo polskie znalazło się bez przygotowania w nowej rzeczywistości, która akceptowała nie tylko pluralizm polityczny, ale także ideologiczny. Rozpadowi istniejących systemów wartości towarzyszyło tworzenie nowych struktur aksjologicznych, które często były bezkrytycznie przyjmowane z istniejących już systemów kultury świata zachodniego. W tak złożonej rzeczywistości spotykamy polskie małżeństwa i rodziny które szukały własnego miejsca w społeczeństwie o wzrastających aspiracjach ekonomicznych. Obraz małżeństwa i rodziny polskiej w okresie transformacji ustrojowej w Polsce był kształtowany przez dwa rodzaje uwarunkowań: wpływy historyczne oraz współczesne trendy prowadzące ku westernizacji społeczeństwa. Pierwsza grupa czynników sprawiła, że małżeństwo oraz rodzina polska wypracowały specyficzny wzorzec funkcjonowania, charakterystyczny tylko dla nich i będących ich wyróżnikiem na tle innych państw Europy Środkowej i Wschodniej, państw przechodzących w tym samym czasie podobne przeobrażenia. W przypadku małżeństwa i rodziny polskiej oznaczało to zespolenie wzorców życia rodzinnego z tradycjami patriotycznymi i z wpływami kościoła katolickiego.

Na skutek długotrwałego pozbawienia państwowości (najpierw w latach 1795-1918 a potem w okresie 1939-1945) w Polsce brakowało instytucji życia kulturalnego i politycznego. Rodzina stała się w tej sytuacji ostoją dla ruchów i dążeń niepodległościowych. Jej funkcja socjalizacyjna została wzbogacona o specyficzne treści, takie jak obowiązek zachowania tożsamości narodowej i prymat interesów ogólnych nad jednostkowymi. Proces zespolenia się zadań typowo rodzinnych (prokreacja, ekspresja emocjonalna, socjalizacja) i celów politycznych (dążenie do stworzenia niezależnego państwa) przybrał na sile w latach 1945–1989, kiedy Polska była

państwem podległym wpływom Związku Radzieckiego. Z taką spuścizną historyczną polskie małżeństwa i rodziny wkroczyły na drogę transformacji.

Za moment rozpoczynający cykl zmian ustrojowych w Polsce uznać można pierwsze częściowo wolne wybory przeprowadzone 4 czerwca 1989 roku. Doprowadziły one do sformułowania nowego składu parlamentu i wyłonienia nowego rządu. Na jego czele stanął premier wywodzący się z antykomunistycznej opozycji. Ten nowy kierunek rozwoju państwa wywołał poważne następstwa, które wyraźnie dały o sobie znać w sferze politycznej, ekonomicznej i społecznej. Wśród osiągnięć politycznych za najistotniejsze uznać należy uformowanie się i rozwój demokratycznej formy rządzenia państwem. W sferze ekonomicznej nastąpiło przejście od gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki rynkowej, co przyczyniło się do znacznego zróżnicowania społecznego. Stabilne do tej pory i stosunkowo jednolite społeczeństwo uległo rozwarstwieniu. Proces stratyfikacji sprawił, że wiele jednostek i grup zmieniło swój status materialny i społeczny. Pociągnęło to za sobą zmiany w hierarchii wartości, w tym także wartości związanych z życiem małżeńskim i rodzinnym. Można więc śmiało stwierdzić, że treść i tempo wymienionych powyżej procesów stworzyło ramy dla przemian instytucji małżeństwa oraz rodziny polskiej.

Gwałtowne zmiany wynikłe z procesu transformacji ustrojowej stały się czynnikiem podważającym i naruszającym dotychczasowe zdolności adaptacyjne Polaków. Zmieniająca się sytuacja wymagała bowiem wykształcenia nowych, różnorodnych umiejętności, na przykład takich jak: zdobycie odpowiedniego wykształcenia dostosowanego do potrzeb rynku, zdobycie umiejętności poszukiwania pracy i przygotowania się na możliwość jej utraty, zdobycie umiejętności samodzielnego decydowania o swoim losie i brania odpowiedzialności za jego przebieg. Poważnym problemem, odczuwanym przez wiele osób, była konieczność uczenia się nowych form adaptacyjnych w sytuacji braku zasobów do ich powstania. Dotyczyło to osób o niskich zasobach intelektualnych, oraz osób w wieku średnim i niepełnosprawnych. W Polsce komunistycznej istniały liczne małżeństwa i rodziny, które poprawnie funkcjonowały w sztywnych i narzuconych im strukturach, a które w okresie transformacji ustrojowej nie potrafiły samodzielnie stworzyć sobie warunków egzystencji i oczekiwały, że ktoś w zastępstwie dawnych instytucji, będzie nadal kierował ich życiem. Powodowało to, że przemiany społeczno-gospodarcze, traktowane były jako sytuacja nadmiernego obciążenia.

Mimo tak dynamicznych i drastycznych zmian społeczno-gospodarczych,

małżeństwo i rodzina była w społeczeństwie polskim postrzegane jako wartość zajmująca wysokie miejsce w hierarchii, zdecydowanie wyprzedzając inne wartości takie jak kariera zawodowa, samorealizacja czy życie towarzyskie. W Polsce pozycja małżeństwa i rodziny była szczególna. Transformacja ustrojowa zapoczątkowana w 1989 roku nie wiele w tej materii zmieniła. W badaniach przeprowadzonych na reprezentatywnych grupach w 1990 roku i powtórzonych w 1997 roku, 91% polskich respondentów w pierwszej turze i 90% w drugiej uznało rodzinę za bardzo ważną wartość, podczas gdy większość krajów postkomunistycznych wskaźnik ten wahał się w granicach 70-80% (Siemieńska 1999). Niemniej przemiany 1989 roku uruchomiły proces zmiany rozumienia koncepcji małżeństwa i rodziny. Z jednej strony umacniało się dążenie do rodziny pełnej zbudowanej na fundamencie małżeństwa z drugiej zaś rosła liczba osób dostrzegających konieczność zmodyfikowania form życia rodzinnego, podkreślając prawo osób żyjących w rodzinie do samorealizacji. Oznaczało to spadek akceptacji dla tradycyjnych form małżeństwa i rodziny. Jak wykazały wyniki Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego z 1993 roku zmniejszyła się liczba osób, które opowiadały się za tradycyjnym podziałem ról w małżeństwie i rodzinie, zgodnie z którym kobieta ma pełnić rolę gospodyni domowej, a mężczyzna zapewniać środki materialne. Rosła zaś grupa osób przyznająca obu małżonkom prawo do udziału w życiu zawodowym, zaś wszystkim członkom rodziny prawo do pewnej niezależności i autonomii (Siemieńska 1999). Dotyczyło to przede wszystkim młodszych członków polskiego społeczeństwa, którzy cenili małżeństwo i rodzinę oraz pełnione przez nie funkcje, ale preferowane przez nich modele zmierzały raczej ku unifikacji, a nie różnicowaniu ról i pozycji małżonków oraz podkreślały wagę funkcji innych niż tylko ekonomiczna. Chodziło głównie o funkcję ekspresyjną i socjalizacyjną. Obie te funkcje można traktować jako sposób zaspakajania dwóch najważniejszych dla jednostki ludzkiej potrzeb: potrzeby więzi i potrzeby sensu życia.

W obliczu moralnego kryzysu, w czasach relatywizacji systemów wartości, w momencie, w którym życie codzienne Polaków skomplikowało się ze względu na niespotykany nigdy wcześniej dynamiczny rozwój technologii komunikacyjnych, kontaktów międzykulturowych oraz postępującej transformacji i globalizacji, niezwykle ważny i aktualny pozostawał głos kard. F. Macharskiego. W małżeństwie i rodzinie budowanych na fundamencie Ewangelii widział sposób na rozwój nowej wolnej Polski i nowoczesnego społeczeństwa. Wskazując na nauczanie Kościoła, szczególnie osoby Jana Pawła II zdecydowanie twierdził, że ponad wszystko ważniejsze są miłość i dialog

bo to one bronią więź małżeńską, rodzinną, prawo do życia każdego człowieka, wartości materialne, dobre imię oraz życie wewnętrzne. Głoszona przez niego idea cywilizacji miłości i dialogu była wyrazem troski o dobro człowieka i jego odpowiedzialności za świat.

Źródłem rozprawy są wypowiedzi publiczne, przemówienia, homilie, kazania, listy pasterskie oraz działalność publicystyczna kard. F. Macharskiego. Część kazań i przemówień nie doczekała się opracowań książkowych. Znajdują się w formie autoryzowanych maszynopisów w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.

Rodzi się pytanie, czy transformacja ustrojowa w Polsce odbiła się znacząco na życiu członków społeczeństwa, tak iż spowodowała powstanie nowego typu społeczeństwa i nowego typu małżeństwa i rodziny. Jeżeli ludzie wykształciliby szereg wymaganych w nowej sytuacji umiejętności (samosteroowność, odpowiedzialność, samodzielność) i zaadaptowali się do niej, to należy spodziewać się, że zmienią się też formy życia małżeńskiego, a funkcje rodziny ulegną poważnym przeobrażeniom. Oznacza to, że transformacja mogła spowodować przejście od rodziny patriarchalnej do partnerskiej, od tradycyjnego małżeństwa do form alternatywnych, od orientacji kolektywistycznej w rodzinie do orientacji indywidualistycznej. Dlatego celem tej rozprawy jest odpowiedź na pytania. Jak przedstawiały się przeobrażenia małżeństwa i rodziny w Polsce w kontekście transformacji ustrojowej? Czy społeczeństwo polskie podlegało takim samym przemianom życia małżeńskiego-rodzinnego, które występowały w krajach wysoko rozwiniętych? Na czym polegała specyfika polskich małżeństw i rodzin żyjących w dobie transformacji? Jak na próby redefinicji małżeństwa i rodziny odpowiadało nauczanie Kościoła Katolickiego? Jaką rolę w okresie transformacji ustrojowej w Polsce odegrał kard. Franciszek Macharski? Czy jego nauczanie na temat małżeństwa i rodziny, uwzględniające kontekst polskich przemian ustrojowych, stanowi przesłanie na współczesne czasy? Czy istnieje jakaś wartość, która byłaby w stanie zapewnić współczesnemu człowiekowi poczucie bezpieczeństwa, nadać sens jego życiu małżeńskiemu i rodzinnemu nie ograniczając przy tym twórczej wolności i samorealizacji?

W poszukiwaniu odpowiedzi na zasadnicze problemy rozprawy posłużę się licznymi metodami badawczymi. W opracowaniu zebranego materiału zastosowana zostanie metoda krytycznej analizy materiałów źródłowych oraz metoda analityczno-syntetyczna. Analiza ma za zadanie ustalić, które z wypowiedzi oraz dokumenty kard. F. Macharskiego korespondują z podjętym tematem. Zastosowana metoda umożliwi

uporządkowanie wydobytych myśli i przedstawienie ich w sposób usystematyzowany i całościowy. W niektórych fragmentach pracy wykorzystana zostanie metoda opisowa.

Odpowiedź na postawione problemy zostanie ujęta w czterech rozdziałach. W pierwszym o charakterze wprowadzającym zostanie przybliżona specyfika przemian obyczajowych w kulturze europejskiej w XX wieku oraz wzorce życia małżeńsko-rodzinnego w nurcie nauk społecznych. Zostanie również zaprezentowany kontekst wychowawczy rodziny. Rozdział drugi skupia się na źródłach biblijnych z których Kościół katolicki wywodzi naukę na temat małżeństwa i rodziny oraz omawia obecne magisterium w tej dziedzinie. Kolejny ukazuje dynamikę oraz przebieg procesu transformacji ustrojowej w Polsce i jego wpływ na kształtowanie się małżeństwa i rodziny. Prezentując na tym tle historycznym sytuację Kościoła katolickiego w postkomunistycznej Polsce oraz osobę kadr. F. Macharskiego, który był nie tylko świadkiem procesu przemian ale również jego aktywnym współtwórcą. Ostatni rozdział podejmie zadanie wydobycia z nauczania kard. F. Macharskiego wszystkich wątków, które wiążą się z zagadnieniem miłości i dialogu jako środków służących do przezwyciężenia kryzysu małżeństwa i rodziny. Sięgając po myśl pasterza Kościoła krakowskiego czasu przełomu autor liczy na możliwość zaczerpnięcia z niej inspiracji do rozwiązania współczesnych problemów.

Kraków 31.08.2023

Ks. Łukasz Piórkowski